

Agnieszka Gontaszewska-Piekarz

Uniwersytet Zielonogórski

„CAROLINE & HERRMANN” – PIERWSZA KOPALNIA WĘGLA BRUNATNEGO NA TLE GÓRNICTWIA ZIEMI LUBUSKIEJ

Wstęp

Węgiel brunatny to jeden z najważniejszych surowców energetycznych Polski, stanowiący obecnie źródło około 23% energii elektrycznej w Polsce¹. Jego ogromne złoża, zarówno eksploatowane, jak i perspektywiczne, znajdują się między innymi w Polsce Zachodniej. Eksploatacja złóż węgla brunatnego na Ziemi Lubuskiej rozpoczęła się prawie 200 lat temu, przyczyniając się znacząco zarówno do rozwoju przemysłu, jak i elektryfikacji tych ziem².

Wzmianki o najstarszych kopalniach na terenie Zachodniej Polski (wówczas prowincji Brandenburgia oraz Dolny Śląsk) pojawiają się w kilku pracach. Według F. Illnera oraz J. Jarosa była to kopalnia w Radomierzycach koło Zgorzelca, powstała w 1822 roku i niedługo potem zamknięta³. Jednak według Jarosa kopalnia ta działała ponownie w latach 1838-1908⁴. Według J.S. Kasińskiego i innych w okolicach Zgorzelca kopalnie funkcjonowały już od roku 1740, a same złoża odkryto w latach 1642-1643 dzięki ich pożarom w północno-zachodniej części Kotliny Turosszowskiej⁵. Jaros wymienia także kopalnię „Fortuna” z Krzelkowa koło Ziębic, która działała w roku 1740⁶. Wspomniane kopalnie znajdują się jednak poza Ziemią Lubuską.

Według innych autorów najstarszą kopalnią na Dolnym Śląsku są „Consolidierte Grünberger Gruben” (Zjednoczone Kopalnie Zielonogórskie). Taką informację po-

¹ Dane za rok 2014 za Agencją Rynku Energii.

² W. Krajniak, *Elektryfikacja Ziemi Lubuskiej 1894-1955*, „Studia Zachodnie” 2015, t. 17, s. 124.

³ F. Illner, *Einführung, geschichtliche Entwicklung, Rechts- und Bezirkverhältnisse*, [w:] Schlesien Bodenschätze und Industrie, Breslau 1936, s. 219; J. Jaros, *Słownik historyczny kopalń węgla na ziemiach polskich*, Katowice 1984, s. 181.

⁴ J. Jaros, *op. cit.*

⁵ J.R. Kasiński, M. Czerski, A. Saturnus, *Objaśnienia do Mapy geologiczno-gospodarczej Polski w skali 1:50 000. Arkusze Bogatymia (792) i Grabiszycy Górne (793)*, Warszawa 2002, s. 20. E. Ciuk, *Dawna kopalnia węgla brunatnego „Szczęście Karola” („Glückauf Carl”) w Droszkach k. Zielonej Góry*, „Przegląd Geologiczny” 1987, 8-9, s. 441.

⁶ J. Jaros, *op. cit.*, s. 169.

dali w swych pracach między innymi Rosenberg-Lipinsky⁷, W. Czajka⁸, J. Żaba⁹ czy A.H. Zimmermann¹⁰. Początkiem „Consolidierte Grünberger Gruben” była kopalnia „Friedrich Wilhelm”, utworzona 24 listopada 1840 roku¹¹.

Analiza zachowanych materiałów archiwalnych oraz XIX-wiecznej literatury niemieckiej pozwoliła odnaleźć inną kopalnię, która wydaje się najstarszą kopalnią Ziemi Lubuskiej – kopalnię „Caroline & Herrmann” w Głisnie koło Sulęcina (rys. 1)¹².

Odkrycie węgla brunatnego na Ziemi Lubuskiej (Brandenburgii)

Węgiel brunatny znany był na długo przed jego powszechnym wydobyciem. Zachowały się zapiski o kopalni węgla (nie używano wówczas jeszcze terminu „brunatny”) jako części majątku we wsi Lieskau koło Halle (Salle) z roku 1382 w spisie lenn arcybiskupa Magdeburga¹³. Kilkanaście innych kopalni działało w okolicach Halle w XV-XVIII wieku¹⁴. Pierwsze doniesienia o węglu brunatnym na terenie Brandenburgii pochodzą z roku 1756, kiedy to na terenie majątku Georga Rudolpha von Stranz we wsi Petershagen niedaleko Frankfurtu nad Odrą natrafiono na węgiel niecały metr poniżej powierzchni terenu¹⁵. Wzbudziło to niemałe zdziwienie, gdyż węgiel, który dotychczas sprowadzano ze Śląska, był wydobywany z głębokości kilkuset metrów. Złoże to zostało przebadane przez berlińskich profesorów, którzy uznali, że węgiel nadaje się jako surowiec do kowalstwa oraz spawania. Rodzina von Stranz otrzymała z rąk króla Prus

⁷ Rosenberg-Lipinsky, von, *Die Verbreitung der Braunkohlen-formation im nördlichen Theile der Provinz Schlesien*, „Jahrbuch der Königlich Preussischen Geologischen Landesamt und Bergakademie zu Berlin für das Jahr” 1891, Band XII, Berlin 1893, s. 205.

⁸ W. Czajka, *Der Schlesische Landrücken, Eine Landeskunde Nordschlesiens*, Teil II, Breslau 1938, s. 304.

⁹ J. Żaba, *Historia eksploatacji surowców mineralnych*, [w:] *Surowce mineralne Ziemi Lubuskiej*, red. S. Kozłowski, Warszawa 1978, s. 15-18; *idem*, *Historia eksploatacji węgla brunatnego na terenie Środkowego Nadodrza*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego” nr 169, Seria Geologia, nr 1, s. 118.

¹⁰ A.H. Zimmermann, *Ostpreussens Bernstein und Lausitzer Braunkohle*, „Sächsisches Archivblatt” 2005, 2, s. 13.

¹¹ A. Gontaszewska, A. Kraiński, „Consolidierte Grünberger Gruben” – zarys historii, [w:] *Dzieje górnictwa – element europejskiego dziedzictwa kultury*, t. 3, red. P.P. Zagożdżon, M. Madziarz, Wrocław, 2010, s. 111-122; Z. Bujkiewicz, *Kopalnia węgla brunatnego w Zielonej Górze*, „Studia Zielonogórskie” 1997, t. 3, s. 80; Gedenkblatt zum 50jährigen Bestehen der Consolidirten Grünberger Gruben, Grünberg i. Schl., 1890, s. 4.

¹² A. Gontaszewska-Piekarz, *W poszukiwaniu najstarszej kopalni węgla brunatnego na Ziemi Lubuskiej*, „Przegląd Geologiczny” 2017, vol. 65, nr 9, s. 549-554.

¹³ G. Hertel, *Die ältesten Lehnbücher der Magdeburgischen Erzbischöfe*, Halle 1883, s. 197.

¹⁴ H. Bringezu, E. Oelke, D. Raabe, *Braunkohlenbergbau in und um Halle (Saale)*, „Beiträge zur Regional- und Landeskultur Sachsen-Anhalts” 2005, Heft 37, s. 221-269.

¹⁵ A.H. von Borgstede, *Statistisch-topographische Beschreibung der Kurmark Brandenburg*, 1. Teil, Berlin 1788, s. 396; R.-G. Wedde, *Über den historischen Braunkohlentiefbau in Nordbrandenburg und südlich von Berlin*, „Geowissenschaftliche Beiträge” 2013, 20, s. 3.

11 lipca 1756 roku przywilej wydobywania węgla oraz jego sprzedaży bez cła i akcyzy. W latach 1756-1766 w majątku działała niewielka kopalnia, zapewne odkrywkowa, o głębokości kilku metrów¹⁶. Do ponownej eksploatacji złóż koło Petershagen doszło dopiero w roku 1856 (kopalnia „Pauline”)¹⁷.

Kolejnego odkrycia w Brandenburgii dokonano pół wieku później. W roku 1801 sulęciński aptekarz i senator Müller doniósł królowi pruskiemu o znalezieniu złóż „tłustej, czarnej ziemi” zawierającej związku żelaza (znana już wcześniej i eksploatowana ziemia alunowa) oraz węgla brunatnego ćwierć mili za miastem. Müller nie pomylił węgla brunatnego z węglem kamiennym (co miało początkowo miejsce w przypadku Petershagen), gdyż porównał go do węgla brunatnego występującego „u południowych granic Prus”¹⁸, prawdopodobnie z okolic Zgorzelca. Karsten, opisując to odkrycie na łamach pisma Towarzystwa Przyrodniczego w Berlinie, przytoczył wyniki badań przeprowadzonych w Magdeburgu, które wykazały, że 3-4 buszłom (niem. *Scheffel*) węgla brunatnego odpowiada 1 buszel węgla kamiennego, zapewne w sensie wartości opałowej. Wyliczył także, że ilość węgla brunatnego z nowoodkrytych pokładów byłaby wystarczająca dla ogrzania Berlina i Poczdamu przez czterysta lat¹⁹. Müllerowi nie udało się jednak wzbudzić zainteresowania króla pruskiego ani lokalnych właścicieli ziemi. Uzyskał jedynie 3 tys. talarów na wiercenia poszukiwawcze, które dowiodły występowania licznych pokładów węgla w okolicy Sulęcina²⁰. Wojny napoleońskie w latach 1806-1807 ostatecznie pogrzebały plany eksploatacji. Odkrycie to było, podobnie jak wspomniane złożo w Petershagen, opisywane jako węgiel kamienny²¹.

Początkowe problemy górnictwa węgla brunatnego należy wiązać również z tym, iż ówczesnie węgiel brunatny nie miał jeszcze szerokiego zastosowania. Dopiero w połowie XIX wieku, w skutek rozwoju maszyn parowych i skonstruowania pieców przeznaczonych do jego spalania (węgiel brunatny wymaga innych warunków spalania niż węgiel kamienny czy też drewno), stał się podstawą przemysłu na opisywanych terenach. Po wynalezieniu sposobu produkcji brykietów z miazgi węgla brunatnego i budowie brykietowni przy większych kopalniach znalazł zastosowanie również w domach prywatnych jako materiał opałowy.

¹⁶ R.-G. Wedde, *Braunkohlentiefbau in Ostbrandenburg. Über den historischen Braunkohlenbergbau zwischen Hohenfinow (Landkreis Barnim) und Henzendorf (Landkreis Oder-Spree)*, „Brandenburgische Geowissenschaftliche Beiträge” 2012, 19, s. 11.

¹⁷ *Ibidem*, s. 12.

¹⁸ H. Cramer, *Beiträge zur Geschichte des Bergbaues in der Provinz Brandenburg*, Heft 1, Kreis Sternberg, Halle 1872, s. 2.

¹⁹ Karsten, *Ueberfluss von Braunkohlen in der Neumark, eine die wichtigste neuen vaterländischen Entdeckungen*, [w:] *Der Gesellschaft naturforschender Freunde zu Berlin*, Neue Schriften, 4, Berlin 1803, s. 330.

²⁰ P. Wolf, *Braunkohlenbergbau im Sternberger Land*, „Oststernberger Heimatbrief” 1995, nr 1, s. 23.

²¹ J.W. Schmidt, *Memorabilien von und bei Gleissen, in dem Sternbergischen Kreise der Neumark*, [w:] *Preussisch-Brandenburgische Miscellen*, 2, Berlin 1804, s. 311.

Zupełnie inaczej wyglądała sytuacja kopalń ziemi ałunowej (niem. *Alaunerde*), otwieranych głównie w XVIII i na początku XIX wieku. Najstarsze zachowane nadanie pola górniczego na wydobycie ziemi ałunowej na terenie Brandenburgii pochodzi z roku 1717²². Ziemia ałunowa, obecnie niemająca żadnego zastosowania, jest mułkiem ałunowym o dużej zawartości węgla oraz pirytu (siarczek żelaza), który z reguły występuje powyżej pokładu węgla brunatnego. W przeszłości była ona surowcem zarówno hutniczym (ze względu na zawartość żelaza), jak i chemicznym (wyrób ałunu oraz barwników do tkanin). Kopalnie ziemi ałunowej funkcjonowały mniej więcej do połowy XIX wieku. Częstym przypadkiem było przejście od wydobycia ziemi ałunowej do wydobycia węgla brunatnego.

Kopalnia „Caroline & Herrmann”

Wydobycie kopalni w Prusach regulowało prawo górnicze (*Preußische Berggesetz*) z roku 1865²³. Osoby ubiegające się o zezwolenie na eksploatację dokonywały zgłoszenia (niem. *Mutung*) w Wyższym Urzędzie Górniczym (niem. *Oberbergamt*), podając w zgłoszeniu miejsce znalezienia (niem. *Fundpunkt*) oraz proponowane rozmiary i nazwę pola górniczego²⁴. Następnie władze górnicze sprawdzały, czy na danym terenie nie ustanowiono już nadania. W przypadku kilku zgłoszeń dotyczących tego samego obszaru decydowała kolejność zgłoszenia. Wyższy Urząd Górniczy wydawał następnie nadanie (niem. *Verleihung*). Obszar Brandenburgii podlegał do roku 1861 Wyższemu Urzędowi w Berlinie, a następnie w Halle (Saale), Dolny Śląsk podlegał urzędowi we Wrocławiu²⁵.

Trudno powiedzieć, kiedy odkryto złoża węgla brunatnego w okolicy wsi Glisno (niem. *Gleissen* lub *Gleißen*), można jednak przypuszczać, że było to efektem badań przeprowadzonych przez senatora Müllera. Świadczyć o tym może opis złóż węgla w Nowej Marchii z roku 1803, obejmujący również okolice Glisna²⁶. Złoża te mogły jednak być znane i wcześniej, gdyż od roku 1799 funkcjonowała w Gliźnie kopalnia ziemi ałunowej wraz z zakładem przetwórczym (*Alaunerz-Bergwerk*)²⁷, założona przez właściciela majątku Glisno – Friedricha Wilhelma von Posera.

²² K. Göttlich, *Endgültig stillgelegter Braunkohlentiefbau in Brandenburg*, „Brandenburgische Geowissenschaftliche Beiträge” 2014, H. 1/2, s. 139.

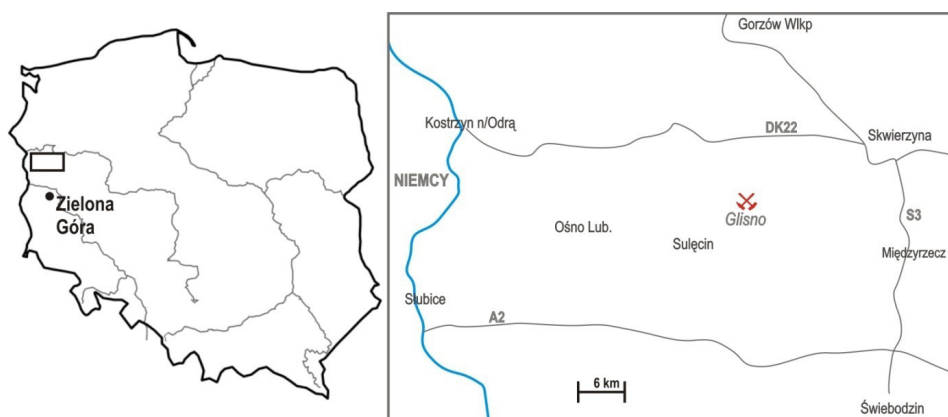
²³ J. Jaros, *op. cit.*, s. 9.

²⁴ *Ibidem*; D. Sperling, *Historisches Wörterbuch zum Braunkohlenbergbau und zum Bergrecht. Förderverein Kulturlandschaft Niederlausitz e.V.*, Cottbus 2004, s. 60-61.

²⁵ D. Sperling, *op. cit.*, s. 63.

²⁶ Karsten, *op. cit.*, s. 329.

²⁷ *Ibidem*, s. 330; K.F. Klöden, *Beiträge zur mineralogischen und geognostischen Kenntniß der Mark Brandenburg*, Stück 2, Berlin 1829, s. 55; E.L. Wedekind, *Sternbergische Kreis-Chronik. Geschichte der Städte, Flecken, Dörfer, Kolonien, Schlösser etc. dieses Landestheiles v. d. früh. Vergangenheit bis auf die Gegenwart*, C. Range, Zielenzig 1855, s. 232.

Rys. 1. Położenie Glisna (oprac. własne)

Prawdopodobnie jeszcze wcześniej działała kopalnia w Lubniewicach, zaznaczona na mapie Schmettaua (rys. 2). Z jej złóż (zawierających do kilkunastu procent związków żelaza) korzystała w XVIII wieku lubniewicka huta²⁸. Lokalizacja gliśnieńskiej kopalni ziemi ałunowej jest niepewna, z przekazów dawnych mieszkańców wynika, że jedna z nich funkcjonowała pomiędzy wsią a folwarkiem „Posersfelde”, a druga bezpośrednio na północ od samej wsi²⁹. Zachował się też opis mówiący o nieczynnej już kopalni „1/4 mili na północ od pałacu”, czyli na północ od środka wsi³⁰. Na jednej z XIX-wiecznych map (rys. 3) zaznaczono (prawdopodobnie) obie wzmiankowane kopalnie – jedną (czynną) tuż przed folwarkiem Posersfelde, drugą (nieczynną) na północny zachód od wsi. Informacje co do lokalizacji drugiej kopalni są zatem sprzeczne z zacytowanymi opisami.

W roku 1819 majątek Glisno wraz z kopalnią przeszedł na własność berlińskiego kupca Israela Mosesa Henocha. Od lutego 1820 roku kopalnia Henocha oprócz ziemi ałunowej zaczęła wydobywać również towarzyszący jej węgiel brunatny. Inspekcja urzędu górniczego wykazała jednak, że wydobywanie węgla jest nielegalne, a urobek formalnie należy do korony pruskiej. Henoch tłumaczył się, że nabywając dobra gliśnieńskie, był pewien swoich praw do wydobywania węgla. 17 września 1820 roku wniósł on prośbę o ustanowienie pola górniczego³¹. Wyższy Urząd Górniczy w Berlinie 8 grudnia 1820 roku wydał przez pierwsze nadanie pola górniczego pod nazwą „Caroline”, a następnie

²⁸ J.W. Schmidt, *op. cit.*, s. 306; E. Plettner, *Die Braunkohle In der Mark Brandenburg Ihre Verbreitung und Lagerung*, Berlin 1852, s. 101.

²⁹ K. Schmidt, *Gleissen – mein Heimort*, „Oststernberger Heimatbrief” 1989, 3, s. 22-24.

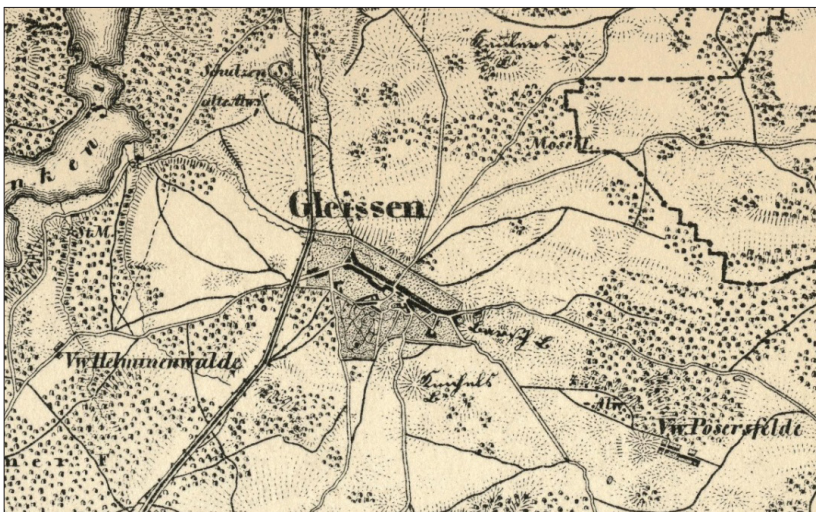
³⁰ E.L. Wedekind, *op. cit.*

³¹ Landesarchiv Sachsen-Anhalt (LS-A), sygn. F 36, IId Nr. 42, *Gesuche des Bankiers und Rittergutsbesitzers J. M. Henochsohn aus Berlin um Erteilung eines Schurfscheins auf Braunkohle für die Feldmark Gleiffen*.

Rys. 2. Lubniewice (Königswalde) oraz Glisno (Gleissen) na mapie Friedricha von Schmettau z lat 1767-1787. Objasnienia: Ziglei – cegielnia, Alaunenwerk – kopalnia ziemi alunowej, Vw – folwark

Źródło: Mapa „Schmettau'sche Karte” rok wydania 1767-1787.

Rys. 3. Glisno i okolice na mapie „Karte des Deutschen Reiches”, zdjęcie terenowe z roku 1829. Objasnienia: Alw – kopalnia ziemi alunowej, alteAlw – nieczynna kopalnia ziemi alunowej, Vw – folwark

Źródło: Mapa „Karte des Deutschen Reiches” (Generalsdtabskarte), rok wydania 1893.

6 lutego 1821 nadanie pola „Herrmann”³². Henoch musiał jednak odpowiedzieć za złamanie prawa i zapłacić mandat w wysokości 50 talarów.

W roku 1823 Henoch założył na północny zachód od Glisna fabrykę jedwabiu (budynki zachowały się do dziś), a także uzdrowisko w pałacu, które w latach 20., 30. oraz 40. XIX wieku stało się jednym z najmodniejszych kurortów pruskich³³. Uzdrowisko wykorzystywało źródła odkryte w 1790 roku oraz leczniczy muł węglowy (*Kohlenschlamm*), zapewne zbliżony do mułu borowinowego, lecz genetycznie związany z węglem brunatnym, a nie torfem³⁴. W roku 1824 pałac stał się luksusowym hotelem i uzdrowiskiem (*Kurhaus*). Muł węglowy występował tuż pod glebą, w stopie węgla brunatnego, i był uważany za „młodszy węgiel brunatny”³⁵. Jedno z wystąpień mułu (na północ od wsi) zostało obudowane jako kąpielisko. Muł węglowy miał postać czarnej, wilgotnej, plastycznej masy o lekko bitumicznym zapachu, po wysuszeniu tracił 2/3 wagi, zawierał niewielkie ilości węgla brunatnego, szczątków roślin i kryształków gipsu. Ówczesne analizy chemiczne wykazały, że w części mułu nierozpuszczalnej w wodzie występują kwasy humusowe, żywica, ozokeryt oraz tlenek węgla, natomiast w części rozpuszczalnej chlorki wapnia i sodu, wapń, tlenki żelaza, magnez oraz aluny³⁶. Badane były także popioły po spaleniu wysuszonego mułu, które wykazały zawartość 49,1% tlenków żelaza³⁷.

W 1842 roku majątek został sprzedany Wilhelmowi von Müllerowi, który kontynuował prowadzenie uzdrowiska. Jednak kolejny właściciel, którym został w 1857 roku Hans Karl Otto von Wartenberg, zrezygnował z jego prowadzenia³⁸.

Losy samej kopalni nie doczekały się niestety tak dokładnych opisów jak uzdrowisko. Nieco informacji można uzyskać z zachowanych w Wyższym Urzędzie Górniczym dokumentów. Pola górnicze „Caroline” oraz „Herrmann” połączono w 1856 roku w jedno pole „Caroline & Herrmann”, z możliwością wydobywania także ziemi alunowej. Wydobyte ziemi alunowej z niewielkim dodatkiem węgla brunatnego w roku 1843 wyniosło 14 554 ton³⁹. Krótki opis kopalni zachował się w pracy A.F. Klödena z roku 1829. Wspomina on między innymi o niewielkiej głębokości wydobywania – około 11 m oraz grubości pokładu węgla – około 2 łatrów (niem. *Lachter*), czyli około 4,2 m. Nie

³² H. Cramer, *Beiträge zur Geschichte des Bergbaues in der Provinz Brandenburg*, Heft 1, Halle 1872, s. 46.

³³ K. Schmidt, *op. cit.*, s. 23; B. Skaziński, *Gleissen/Glisno. Schlösser und Gärten der Neumark – Zamki i ogrody Nowej Marchii*, 7, Berlin 2001, s. 3; C. Osękowski, *Historia i dzień dzisiejszy Glisna*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1997, nr 4, s. 331.

³⁴ A. Gontaszewska, *Glisno – zapomniane uzdrowisko oparte na węglu brunatnym*, „Hereditas Minariorum” 2016, Vol. 3, s. 157-166.

³⁵ J. Schayer, *Das Kohlen-Mineral Schlammbad zu Gleissen*, Zielenzig 1846, s. 26.

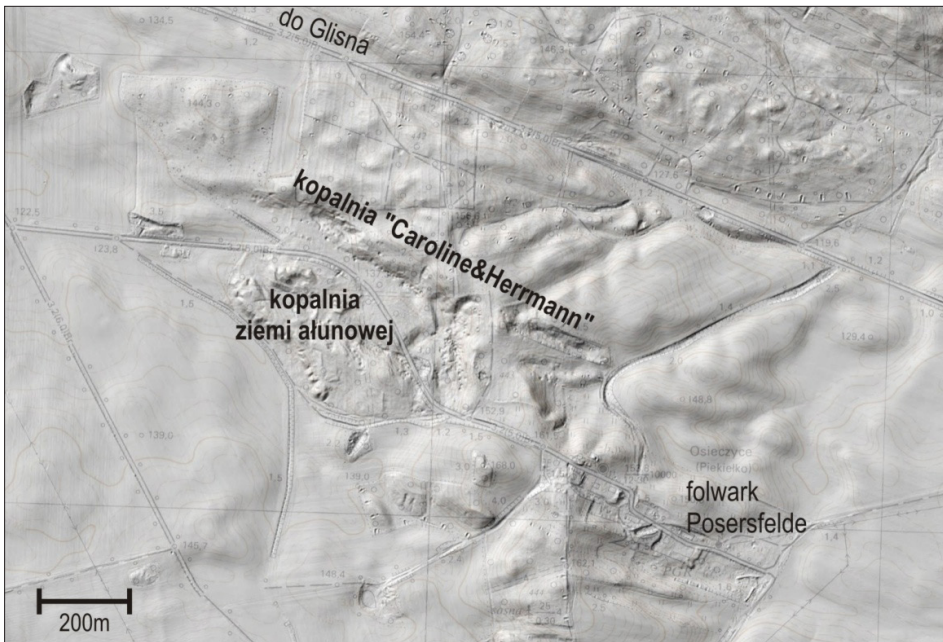
³⁶ J.H. John, J.L. Formey, *Das Mineralbad zu Gleissen bei Zielenzig in der Neumark*, Berlin 1821, s. 9.

³⁷ J.F. Simon, *Untersuchung des Badeschlammes zu Gleissen und einer Alaunrohlauge*, „Journal für praktische Chemie” 1846, 19, red. O.L. Erdmann, s. 386-393.

³⁸ B. Skaziński, *op. cit.*, s. 3.

³⁹ H. Cramer, *op. cit.*, s. 65.

zachowała się mapa z lokalizacją kopalni ani nadań górniczych, można jednak zakładać, że eksploatacja węgla odbywała się w miejscu wcześniejszej eksploatacji ziemi alunowej, czyli w okolicy folwarku Posersfelde. Świadczy o tym zarówno opis Klödena⁴⁰, jak i zachowane w tym miejscu deformacje terenu, doskonale widoczne na zdjęciach laserowego skaningu lotniczego (LiDAR) – rysunek 4. Deformacje te, przypominające ciąg lejów o kierunku północny zachód – południowy wschód są typowe dla metody wydobycia, jaką stosowano w XIX wieku w górnictwie węgla brunatnego (metoda filarowo-komorowa na zawał)⁴¹. Zabudowania folwarku Posersfelde, działającego po wojnie jako PGR, Osieczyce nie zachowały się.

Rys. 4. Dane z lotniczego skaningu laserowego naniesione na mapę topograficzną, okolice nieistniejącego obecnie folwarku Posersfelde koło Glisna. Widoczne są deformacje powierzchni terenu, które można wiązać z kopalnią węgla brunatnego „Caroline & Herrmann”. Lokalizacja kopalni ziemi alunowej na podstawie historycznej mapy topograficznej

Źródło: Zestawiono na podstawie danych z geoportal.gov.pl.

W latach 1858-1860 w Gliśnie nadano kolejne pola górnicze: „Geprellter Fuchs”, „Carl” oraz „Adelheid”. Ich właścicielem został radca sądu miejskiego Julius Carl

⁴⁰ K.F. Klöden, *Beiträge zur mineralogischen und geognostischen Kenntniß der Mark Branden-brug*, Stück 2, Berlin 1829, s. 71.

⁴¹ A. Gontaszewska, *Kopalnia węgla brunatnego Oskar w Smogórach (Ziemia Lubuska)*, „Biuletyn Państwowego Instytutu Geologicznego” 2016, Vol. 466, s. 68-69.

von Mannlich-Lehmann z Berlina. Pola te skonsolidowano z polem „Caroline & Herrmann” w roku 1862 pod nazwą „Consolidierte Max”, a następnie rozszerzono w roku 1866⁴². Kopalnia „Max” działała do roku 1869, a produkcja wynosiła około 4-5 tys. ton rocznie⁴³.

Współcześnie z kopalnią „Max” działały dwie inne kopalnie, o podobnej wielkości wydobywania, należące do kolejnego właściciela majątku w Gliźnie – von Wartenberga: „Leopold”, działająca w latach 1859-1876⁴⁴, oraz „Alexandrine”, działająca w latach 1865-1867⁴⁵. Wydobywanie w obu tych kopalniach przekraczało 10 tys. ton rocznie⁴⁶, choć Jaros podaje inne dane (np. w 1868 r. 1500 ton)⁴⁷. Lata 70. XIX wieku to zatem koniec wydobywania węgla brunatnego w Gliźnie.

Z czasu działalności tych kilku kopalń pochodzą informacje zawarte w pracy Zinckena⁴⁸. Wspomina on, że w kopalni Leopold występowały trzy pokłady o grubości 1, 1/4 oraz 1/8 łatra oraz nachyleniu rzędu 20-80°, w kopalni „Caroline & Herrmann” jeden pokład o grubości 1 łatra „o osobliwym położeniu”, który został pokazany na szkicu (rys. 5). Autor wspomina, że kopalnia ta była „w zawieszeniu”, zapewne było to niedługo przed jej ostatecznym zamknięciem. Zincken opisuje też kopalnię „Max”, gdzie eksploatowano pięć równoległych pokładów o niewielkiej miąższości – od 3 do 18 stóp – rysunek 6. Kopalnia „Max” znajdowała się około 2 km na południe od Glisna⁴⁹. Lokalizacja kopalń „Leopold” oraz „Aleksandrine” nie jest znana, choć zapewne znajdowały się one również na południe od wsi Glisno. Nawet zachowane mapy nadań górniczych nie gwarantują pełnej lokalizacji, gdyż podają one domiary do nieistniejących już zabudowań czy dróg, posługują się także lokalnymi współrzędnymi.

Po zakończeniu działalności gliźnieńskich kopalń działała jeszcze jedna kopalnia, bezpośrednio na północ od Glisna, w Lubniewicach. Była to kopalnia „Fest”, która nadanie uzyskała w maju 1868 roku⁵⁰. Według Jarosa prowadziła ona eksploatację w latach 1869-1904, a produkcja w 1903 wyniosła około 9 tys. ton⁵¹. Kopalnia od 1885 roku była własnością firmy Wilhelm Schroeder & Co (która była również właścicielem fabryki jedwabiu). W tkalni w roku 1886 zainstalowano pierwsze krosna mechaniczne, napędzane maszyną parową, która produkowała również prąd do oświetlenia. Maszyna

⁴² LS-A, sygn. F 38, XVa M Nr. 46, *Konsolidation der Braunkohlengruben „Herrmann“, „Geprellter Fuchs, „Carl“ und „Adelheid“ bei Gleißen unter dem Namen „Max“*.

⁴³ J. Jaros, *op. cit.*, s. 178; H. Cramer, *op. cit.*, s. 73.

⁴⁴ LS-A, sygn. F 38, XVII L Nr. 6a, *Betrieb der gewerkschaftlichen Braunkohlengrube „Leopold“ bei Gleißen*.

⁴⁵ LS-A, sygn. F 38, XVa A Nr. 61, *Berechsamkeit der gewerkschaftlichen Braunkohlenmutung „Alexandrine“ bei Gleißen*.

⁴⁶ H. Cramer, *op. cit.*, s. 73.

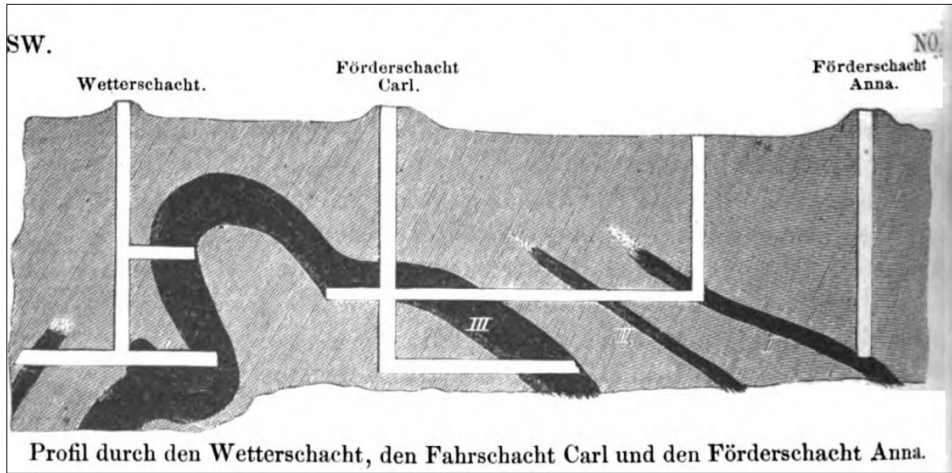
⁴⁷ J. Jaros, *op. cit.*, s. 176.

⁴⁸ C.F. Zincken, *Die Physiographie der Braunkohle*, Leipzig 1867, s. 756.

⁴⁹ *Karte der nutzbaren Lagerstätten Deutschlands*, arkusz Frankfurt a. O., Berlin 1933.

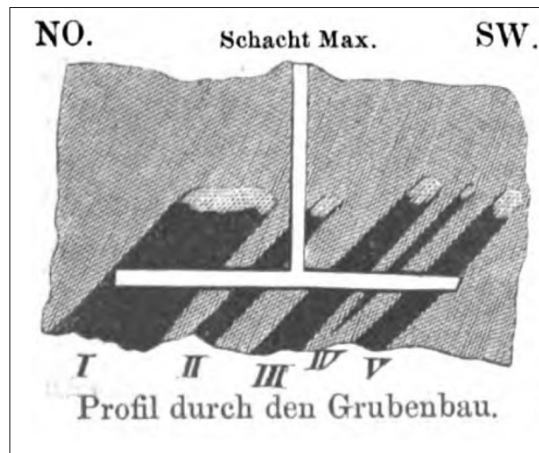
⁵⁰ LS-A, sygn. F 38, XVa F Nr. 125, *Berechsamkeit der Braunkohlenmutung „Fest“ bei Königswalde*.

⁵¹ J. Jaros, *op. cit.*, s. 169.

Rys. 5. Przekrój przez pokład węgla eksploatowany w kopalni „Caroline & Herrmann” szybami „Carl” oraz „Anna”. Objaśnienia: *Wetterschacht* – szyb wentylacyjny, *Förderschacht* – szyb wydobywczy

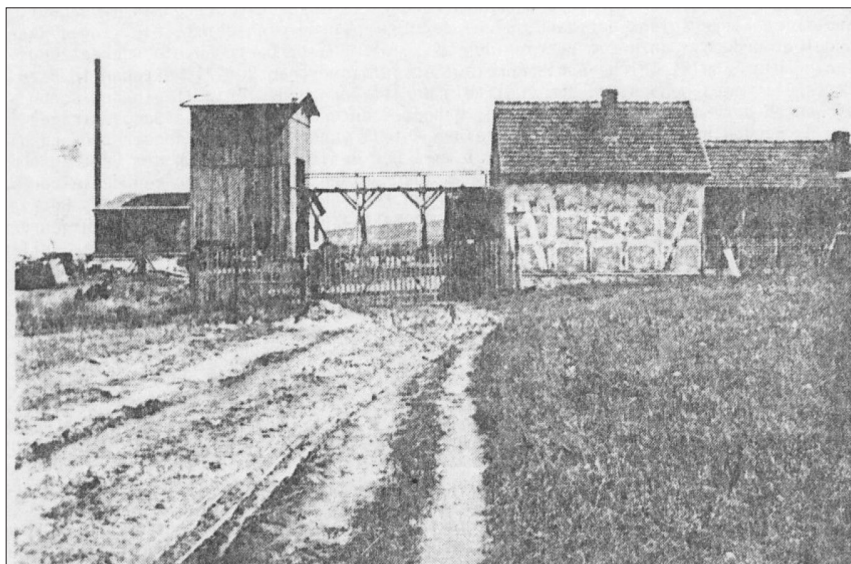
Źródło: C.F. Zincken, *Die Physiographie der Braunkohle*, Leipzig 1867.

Rys. 6. Przekrój przez pokład węgla eksploatowany w kopalni „Max”. *Schacht* – szyb

Źródło: C.F. Zincken, *Die Physiographie der Braunkohle*, Leipzig 1867.

parowa wymagała dużych ilości węgla brunatnego, dlatego firma postanowiła nabyć najbliższą funkcjonującą kopalnię węgla brunatnego – kopalnię „Fest”. Kopalnia zatrudniała wówczas dziesięć osób i była wyposażona w ręczny kołowrót (wyciągarkę). Kopalnię połączono z fabryką kolejką linową (rys. 7b)⁵². Kopalnia została zamknięta ze względów ekonomicznych w roku 1905, jednak wznowiła działalność w latach 1921-1922, kiedy to została wydzierżawiona firmie Arensdorfer Braunkohlenwerke und Brikettfabrik A.G. z Sulęcina⁵³.

Rys. 7a. Kopalnia „Fest”

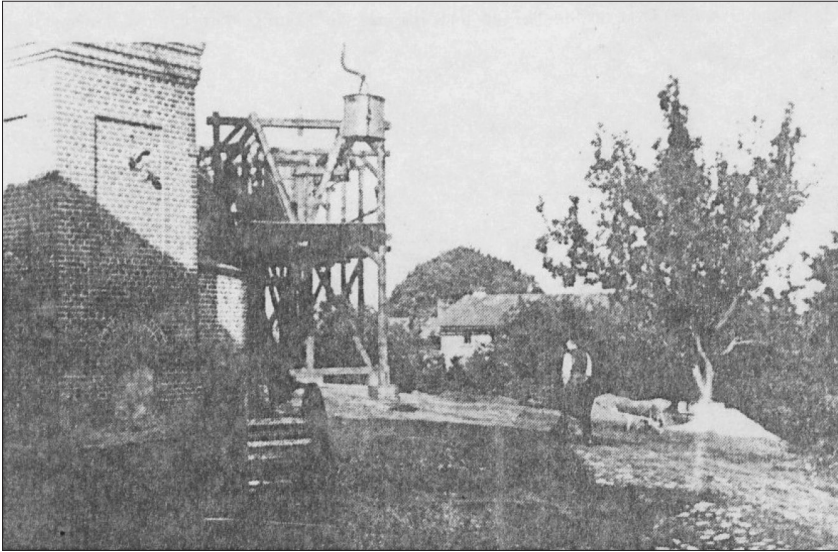
Źródło: E. Siedke, *Geschichte der Seidenfabrik in Gleißen, Kreis Oststernberg*, „Neumärkisches Politisches Wochenblatt” 1981, 19, Sontra-Wichmannshauen.

O działającej w Gliźnie kopalni wspomina jeszcze podręcznik wydany w 1925 roku, lecz informacje mogły nie być aktualne⁵⁴. We wspomnieniach dawnych mieszkańców zachowała się informacja o ostatecznym zamknięciu kopalni na skutek inspekcji prze-

⁵² E. Siedke, *Geschichte der Seidenfabrik in Gleißen, Kreis Oststernberg*, „Neumärkisches Politisches Wochenblatt” 1981, 19, Sontra-Wichmannshauen, s. 4.

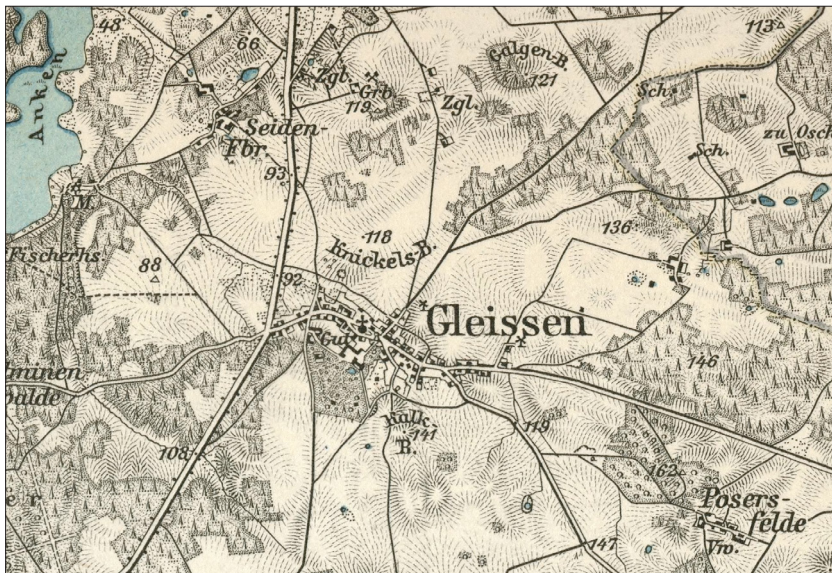
⁵³ Scheerer, *Der Bergbau im Kreise Ost-Sternberg*, Ost-Sternberger Heimat Kalender, 1932, s. 80.

⁵⁴ K. Pietzsch, *Die Braunkohlen Deutschlands*, Berlin 1925, s. 389.

Rys. 7b. Kolejka linowa z kopalni przy kominie fabryki jedwabiu

Źródło: E. Siedke, *Geschichte der Seidenfabrik in Gleißen, Kreis Oststernberg*, „Neumärkisches Politisches Wochenblatt” 1981, 19, Sontra-Wichmannshauen.

Rys. 8. Glisno i okolice na mapie „Karte des Deutschen Reiches” z roku 1899, widoczna kopalnia „Fest”. Objaśnienia: Seiden Fbr – fabryka jedwabiu, Grb – kopalnia, Zgl – cmentelnia, Gut – majątek (pałac), Vw – folwark

Źródło: Mapa „Karte des Deuschen Reiches”, rok wydania 1899.

prowadzonej po śmiertelnym wypadku (zasypaniu) jednego z górników – Wilhelma Fischera⁵⁵. Zachowały się dwie fotografie kopalni „Fest” (rys. 7).

Najprawdopodobniej to właśnie ta kopalnia pokazana jest (jako czynna) na mapie topograficznej z roku 1899 (rys. 8). Na mapach topograficznych z lat 30. XX wieku (*Messtischblatt*) jest ona już zaznaczona jako nieczynna. Jest ona także zaznaczona na mapie „Karte der nutzbaren Lagerstätten Deutschlands” arkusz „Frankfurt a. O.” z roku 1933, choć z pewnością była już wówczas zamknięta.

Zakończenie

Górnictwo węgla brunatnego w okolicy Glisna zostało zupełnie zapomniane i nie wspomina się o nim nawet w pracach historycznych. Tymczasem dało ono początek prawie dwustuletniej historii górnictwa węgla na Ziemi Lubuskiej. Przez ten okres funkcjonowało tu nawet kilkaset kopalń, które przyczyniły się do rozwoju przemysłu, dając główny surowiec do napędzania maszyn parowych.

Materiały archiwalne, pochodzące głównie z Wyższego Urzędu Górniczego w Halle (Saale), poświadczają nadanie w roku 1820 Izraelowi Henochowi pola górniczego „Caroline” w Gliźnie. Było to pierwsze pozwolenie na wydobycie węgla brunatnego na terenie obecnej Ziemi Lubuskiej. Dopiero 20-30 lat później nastąpił bujny rozwój górnictwa węgla brunatnego na tym obszarze. Dotychczas za najstarsze kopalnie na obecnej Ziemi Lubuskiej uważano z reguły Zjednoczone Kopalnie Zielonogórskie („Consolidierte Grünberger Gruben”).

Brakuje jakichkolwiek materialnych resztek kopalń, a nawet śladów po fundamentach. Jest to związane nie tylko z czasem, jaki upłynął od zakończenia eksploatacji, ale i z typem zabudowy. Nadszybia i pozostała infrastruktura kopalniana była drewniana i z założenia tymczasowa, gdyż poszczególne szyby funkcjonowały z reguły kilka lat. Lokalizacja poszczególnych kopalń (nie wspominając o szybach) nie jest pewna, można ją określić jedynie w przybliżeniu na podstawie opisów czy też zachowanych w niektórych przypadkach deformacji terenów. Jeżeli jednak dany teren podlegał gospodarce rolnej czy też leśnej, deformacje ulegały zatarciu. W przypadku Glisna wydaje się, że w miarę pewna jest przedstawiona tu lokalizacja kopalń węgla brunatnego „Caroline & Herrmann” oraz „Fest” oraz kopalni ziemi alunowej niedaleko folwarku Posersfelde.

Niniejsza praca, opierająca się na zachowanych archiwaliach górniczych oraz XIX-wiecznej literaturze, z pewnością nie jest kompletna. Nie jest wykluczone, że w przyszłości odnalezione zostaną dodatkowe informacje na temat gliśnieńskich kopalni bądź też dane dotyczące jeszcze starszych zakładów wydobywczych na Ziemi Lubuskiej.

⁵⁵ K. Schmidt, *op. cit.*, s. 23.

Agnieszka Gontaszewska-Piekarz

„CAROLINE & HERRMANN” –
PIERWSZA KOPALNIA WĘGLA BRUNATNEGO
NA TLE GÓRNICZWA ZIEMI LUBUSKIEJ

Streszczenie. Praca przedstawia dzieje najstarszej kopalni węgla brunatnego na Ziemi Lubuskiej – kopalni „Caroline & Herrmann” w Gliśnie koło Sulęcina. Opisano również samo odkrycie złóż węgla brunatnego w tych okolicach w XIX wieku i początki górnictwa węgla na Ziemi Lubuskiej. Praca jest oparta na nieznanach dotąd materiałach zachowanych w archiwum państwowym Landesarchiv Sachsen-Anhalt w Halle/Saale, Niemcy. Najstarsze znane nadanie pola górniczego w tym regionie dotyczy pola „Caroline” z roku 1820. Kopalnia „Caroline & Herrmann” funkcjonowała w latach 1820-1862, a następnie jako kopalnia „Max” do roku 1869. Wieś Glisno była mocno związana z węglem brunatnym. Oprócz kilku kopalni działała tu fabryka (tkalnia) jedwabiu, w której węgiel brunatny zasilął maszyny parowe napędzające krosna oraz uzdrowisko oparte na leczniczym mule węglowym. Historia kopalni w Gliśnie została prawie całkowicie zapomniana, także ze względu na całkowity brak zachowanych szczątków materialnych.

Słowa kluczowe: Glisno, górnictwo węgla brunatnego, kopalnia węgla brunatnego, historia górnictwa

“CAROLINE & HERRMANN” –
THE FIRST LIGNITE MINE AGAINST LUBUSZ LAND MINING

Summary. The paper presents history of the oldest mine in the region Ziemia Lubuska (West Poland), i.e. “Caroline & Herrmann” in Glisno near of Sulęcín. Paper also describes the discovery of lignite deposits in the nineteenth century near Sulęcín and gives available information about beginnings of lignite mining in Ziemia Lubuska. After studies on remained German archival materials from Landesarchiv Sachsen-Anhalt in Halle/Saale and German literature from 19th century some new data about the oldest mining was found. The oldest acts of conferment of mining fields (“Mutung”) in the discussed region refer to the field “Caroline” in Glisno of 1820. Mine “Caroline & Herrmann” functioned in years 1820-1862 and next as “Consolidierte Max” up to year 1869. Glisno village was closely connected with lignite. In 19th century in Glisno worked (except lignite mine) a silk factory, which used lignite to steam production and a famous lignite – silt – spa located in a palace. The history of mining in Glisno has been almost completely forgotten. Unfortunately, there are not too many preserved archival or literature materials relating to the mine.

Keywords: Glisno, lignite mining, lignite mine, mining history